

TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

*Coşkun TOPAL**

Giriş

Avrupa, İkinci Dünya Savaşı'nın kıtada yarattığı yıkımın bir daha yaşanmaması için savaş sonunda işbirliği çabalarına ağırlık vermiştir. Bu amaçla ilk olarak Fransa, Batı Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg 1951'de imzaladıkları Paris Antlaşması ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu kurarken, 1957'de aynı ülkeler Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nu kuran Roma Antlaşması'nı imzalamışlardır. Avrupa'daki ekonomik bütünleşme hareketi süreç içinde son derece önemli bir yapı halini almıştır (Borchardt, 1993:5).

Tanzimattan itibaren Batı ekseninde bir modernleşme çabasına giren Türkiye, cumhuriyet döneminde de tercihlerini ağırlıklı olarak batılı örgütlere girmek için kullanmıştır. Bu doğrultuda 31 Temmuz 1959'da Avrupa Ekonomik Topluluğu'na ortak üye olabilmek için başvuruda bulunmuştur. Bu çalışmada Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) olarak başlayan ve daha sonra Avrupa Birliği (AB) adını alan oluşum ile Türkiye arasındaki ilişkiler tarihsel perspektiften ele alınacaktır. Bu çerçevede I. bölümde Ankara Anlaşması'nın imzalanması, II. bölümde Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesi ve geçiş dönemi değerlendirilmiş, III. bölümde 1987'de yapılan tam üyelik başvurusu ve 1996'da başlayan Gümrük Birliği süreci ile 2002 Kopenhag Zirvesi'ne kadar olan dönemde Türkiye ile ilgili AB zirvelerinde alınan kararlara kısaca değinilmiş, IV. bölümde ise 2002 Kopenhag Zirvesi ve sonrasındaki gelişmeler ele alınmıştır (Çalış, 2006:79).

1. Ankara Anlaşması'nın İmzalanması

Türkiye'nin dış politikasının şekillenmesinde Asya, Ortadoğu, Batı gibi unsurların farklı açılardan etkide buldukları kaydedilmiştir. Asyalılık özellikle feodal ve göçebe yaşamın izlerini ifade etmekte ve yemek kültüründen, insanların birbirlerine karşı uzlaşmaz ve düşmanca tutum izlemelerine kadar geniş bir etki sahasına sahip bir unsur olarak görülmektedir (Tezcan, 2002:19). Ortadoğululuk ise Müslümanlık öğesinin ağırlıklı ve etkili olduğu bir unsur-

* Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

dur. Dünyanın başka coğrafyalarında Müslümanlara baskı yapılması Türk kamuoyunda da tepkiye neden olur. Batı ise bu unsurlar içinde Türkiye’de en çok etkisi olan ve en yönlendirici unsurdur. Türkiye dünyada laikleştirme politikası uygulayan tek Müslüman devlettir. Türkiye’deki seçkinler sömürge olmuş ülkelerin seçkinlerinden yaklaşık yüz yıl önce (1839) Batılılaşmaya başlamıştır. Seçkinler ile halk arasında bu açıdan farklılık vardır. Özellikle dış politika üzerinde etkisi güçlü hissedilen seçkinler Batılılaşmıştır ve geleneksel Türk dış politikasında bu kesim etkili olagelmıştır (Çalış, 2006:141). Sonuç olarak geçen yüzyılda Avrupa’nın siyasî şartlarını yeniden düzenleyen 1856 Paris Konferansına Osmanlı İmparatorluğu da davet edilmiş ve resmen Avrupalı bir devlet olduğu tescil edilmiştir (Ünal, 2007:25).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, yeni laik yapı için model olarak Batı Avrupa’yı benimsemiştir. Dış politikada mevcut sınırlarını sürdürme ve sonuç olarak da irredentizm politikası gütmeme anlamında Atatürk’ün “*Yurtta sulh, cihanda sulh.*” sözleriyle ifadesini bulan statükocu bir tutum benimsemiştir. Türkiye’nin statükocu dış politikasının bir başka boyutu mevcut dengeleri sürdürmek istemesidir. Türkiye Batıcı politika izlemesine rağmen Batı ile onun karşısındakiler ve Batıyı oluşturan öğeler arasında bir denge kurmaya çalışmıştır (Gönlübol-Kürkçüoğlu, 1985: 462; Oran, 2006).

Türkiye, Batı yönlü dış politika tercihini İkinci Dünya Savaşı sonrasında da sürdürmüştür. Nitekim Soğuk Savaş döneminde Batı ile yakın ittifak ilişkileri kuran Türkiye, Birleşmiş Milletler’in kurucu üyesi olmuş, NATO, Avrupa Konseyi ve OECD’ye üye olarak da Batı Avrupa Birliği ile ortaklık ilişkisi kurmuştur. Batı dünyasının bir parçası olarak özgürlük, demokrasi ve insan haklarını savunan Türkiye’nin dış politikasının ana unsurları Avrupalı ortaklarıyla örtüşmektedir (Kürkçüoğlu, 1978: 213-247; Bozkurt-Ozcan-Koktas, 2004:344)

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren çağdaş uygarlık yolunda ekonomik kalkınmaya büyük önem vermiştir. Türkiye’nin ekonomik alanda Avrupa ile yakın bir işbirliğine girmesi, Batı Avrupa ile siyasi alandaki işbirliğinin de doğal bir uzantısıdır. Ekonomik kalkınma sürecinin hızlanacağı düşüncesinin yanında 15 Temmuz 1959’da Topluluğa üyelik başvurusunda bulunan Yunanistan’dan geri kalmama kaygısı da Türkiye’nin 31 Temmuz 1959’da AET’ye ortaklık başvurusunda bulunmasına etki yapmıştır (Uysal, 2001:140-153). Topluluk Konseyi başvuruyla ilgili olarak gerekli incelemeleri yaptıktan sonra, 11 Eylül 1959’da Komisyon’a Türkiye ile görüşmelerin yürütülmesi konusunda yetki verilmesi kararını almıştır. Görüşmeler sonunda 25 Haziran 1963’te Komisyon ve Türkiye Hükümeti temsilcileri tarafından

Brüksel'de parafe edilen Ortaklık Anlaşması, 12 Eylül 1963'te İnönü Hükümeti ve Topluluk yetkilileri arasında Ankara'da imzalanarak 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girmiştir (Karluk, 1996:392; Bozkurt-Ozcan-Koktas, 2004:344; Uysal, 2001:140-153). Nihai amacı Türkiye'nin Topluluğa tam üyeliği olan Ankara Anlaşması'nda "hazırlık dönemi", "geçiş dönemi" ve "son dönem" olmak üzere üç dönem öngörülmüştür. Geçiş döneminin sonunda ise Gümrük Birliği'nin tamamlanması planlanmıştır (Bozkurt-Ozcan-Koktas, 2004:348-351; Uysal, 2001:140-153):

1) Hazırlık Dönemi: Ankara Anlaşması'nda 5 yıl olarak öngörülen fakat görüşmelerin uzaması dolayısıyla 8 yıl süren bu dönem 1 Aralık 1964-31 Aralık 1972 tarihleri arasında kapsamaktadır. Hazırlık döneminde, Topluluk üstleneceği tek taraflı yükümlülüklerle Türk ekonomisini güçlendirmeyi ve Gümrük Birliği'ne geçişe hazır duruma getirmeyi taahhüt etmiştir. Geçici Protokol ile belirlenmiş bazı tarım ürünlerine, Topluluğun ithal kolaylıkları tanınması ve I. Mali Protokol sonucu, AET'nin Türkiye'nin dış ticaretindeki payı 1964-72 döneminde artmıştır.

2) Geçiş Dönemi: Bu dönem 1 Ocak 1973'te Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesiyle başlamış ve taraflar karşılıklı ve dengeli yükümlülükler temelinde, sanayi ürünleri ticaretinde Gümrük Birliği'nin kurulmasını hedef olarak belirlemişlerdir. AET, bazı tarım ürünlerinde ithal kolaylıkları sağlarken pamuk ipliği, pamuklu dokuma ve rafine petrol ürünleri hariç Türk sanayi ürünlerine gümrük vergilerini ve kısıtlamaları derhal kaldırmıştır. Buna karşılık Türkiye ise Topluluk menşeli sanayi ürünlerine uyguladığı gümrükleri kademeli şekilde 12 yılda kaldırmayı öngörmüş, korunması gereken hassas sanayi ürünleri için bu süre 22 yıl olarak öngörülmüştür.

3) Son Dönem: Ankara Anlaşması'nın 5. maddesinde, Türkiye ve Topluluk arasındaki ortaklık ilişkisinde son dönemin gümrük birliğine dayandığı ve âkit tarafların ekonomi politikaları arasındaki eşgüdümün güçlendirilmesi gerektiği vurgulanır.

2. Katma Protokol'un Yürürlüğe Girmesi ve Geçiş Dönemi

Ankara Anlaşması'nın öngördüğü Hazırlık Dönemi boyunca Türkiye, Topluluğa karşı herhangi bir yükümlülük altına girmemiştir. TBMM'de Hazırlık Dönemi sonrası Geçiş Dönemini başlatacak olan Katma Protokol'ün oylaması sırasında Adalet Partisi ve Cumhuriyetçi Güven Partisi milletvekilleri olumlu oy kullanırlarken Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokratik Parti milletvekilleri, Türkiye'nin Geçiş Döneminin getireceği ekonomik yükümlülükleri üstlenemeyeceğini savunarak Katma Protokol'e ret oyu kullanmışlardır (Uysal, 2001: 140-153).

Katma Protokol'ün I. Kısmı (md.2-35) 'Malların Serbest Dolaşımı' başlığını taşımakta ve sanayi ürünleri için Gümrük Birliği kurulması, Ortak Gümrük Tarifesinin Türkiye tarafından kabulü ve miktar kısıtlamalarının kaldırılmasının esasları gibi bölümleri ele almaktadır. II. Kısım 'Kişilerin ve Hizmetlerin Dolaşımı' başlığını taşımakta, Türkiye ve Topluluk üyesi ülkeler arasında işçilerin serbest dolaşımı ile yerleşme hakkı, hizmet edimi ve ulaştırma konularına değinmektedir(md.36-42). 'Ekonomi Politikalarının Yaklaştırılması' kısmında ise ekonomi ve ticaret politikalarının eşgüdümü ve Topluluğun rekabet, vergileme ile ilgili hükümlerine ve mevzuatına Türkiye'nin nasıl uyum sağlayacağı konularına yer verilmiştir(md.43-48) (Uysal, 2001: 140-153).

1970'li yıllarda sanayi ürünleri konusunda, Topluluğun genişlemesi ve Avrupa Serbest Ticaret Alanı'nın kurulmasının neden olduğu sorunlar ortaya çıkmıştır. Diğer yandan gelişmekte olan ülkelerin mamul ve yarı-mamul mallarının gümrüksüz olarak Topluluk pazarlarına girmelerini sağlayan 'Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi' ve tekstil ürünlerindeki kısıtlamaların da Türkiye ekonomisine olumsuz etkileri olmuştur. Bu durum hükümetlerin Türkiye'nin tarım ürünlerindeki avantajlarının azaldığı ve sanayi ürünlerindeki yükümlülüklerinin ise arttığı yönündeki şikayetlerine yol açmıştır. Topluluğun, çeşitli Akdeniz ülkelerinin sınai mallarının gümrüksüz olarak Topluluk pazarlarına girmesini sağlayan ve tarım ürünlerine de ayrıcalıklar tanıyan 'Akdeniz Politikası', Türkiye'nin tarım ürünlerinde sahip olduğu rekabet avantajlarını azalttığı ileri sürülmüştür. Ayrıca Katma Protokolün 36. maddesine göre 1976 ile 1986 yılları arasında kademeli olarak hayata geçirilmesi gereken işçilerin serbest dolaşımı bir türlü gerçekleşmemiş, bunun yanısıra 1974 petrol krizinin de etkisiyle Batı Avrupa'da artan işsizlik, yabancı işçi alımlarının durdurulmasına ve bir kısmının da geri gönderilmelerine neden olmuştur. 1980 yılında Batı Almanya, Fransa ve Benelüks ülkelerinin Türk vatandaşlarına vize uygulamaya başlaması ise soruna yeni bir boyut katmıştır (Uysal, 2001: 140-153).

Türkiye 1974 petrol bunalımının dış ödemeler dengesinde yol açtığı olumsuzluk nedeniyle ithalatını sürdürebilmek için dış borçlanmaya başvurmuştur. Fakat zaman içinde bu tercih yüksek enflasyon, sıfıra yaklaşan bir büyüme hızı, karaborsanın yaygınlaşması, döviz darboğazı gibi ekonomik sorunların giderek artmasına ve Türkiye'nin sürekli kredi arayışı içine girmesine yol açmıştır. Bu ekonomik şartlar altında, 12 Mart sonrası koalisyon hükümetleri, Türkiye'nin Topluluk ile ilişkilerinde sorumluluklarını yerine getirmesinin mümkün olmadığını vurgulamış ve geçiş dönemi şartlarının Türkiye lehine yeniden düzenlenmesini istemişlerdir(Uysal, 2001: 140-153).

Ekonomik şartların giderek olumsuz bir hal alması Türkiye-AT ilişkilerini bu şekilde etkilerken, koalisyon hükümetini oluşturan iki parti, MHP ve MSP,

siyasi açıdan da Topluluk karşıtıdır. MSP lideri Erbakan, AT'nin siyonist ve masonların kurduğu bir Hıristiyan birliği olduğunu ve üyelerinin, Rum, Ermeni ve Yahudilere Türkiye'de toprak satın alıp yerleşme hakkı doğuracağını savunmakta ve bunun yerine "İslam Ortak Pazarı" kurulması düşüncesini savunmaktaydı (Uysal, 2001: 140-153; Bozkurt, 1992:37).

Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik istikrarsızlık, Küba füze bunalımı ve Johnson mektubuyla başlayıp Kıbrıs müdahalesinin dış politikada yol açtığı sorunlarla birleşince ülkede Batı karşıtlığının artmasına yol açmıştır. Ancak bu gelişmelerin Topluluk ve Türkiye arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirmesi beklenirken, Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in tam üyelik yolunda ilerlemelerinin Türkiye'nin rekabet şartlarını olumsuz etkileyeceği endişesi, İran Devrimi ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ile değişen bölgesel dengeler ve iç politikada yaşanan istikrarsızlık nedeniyle 1980 yılında Adalet Partisi azınlık hükümeti tam üyeliğe geçişi hızlandırma talebini ifade etmiştir. Ayrıca hükümetin, ekonomide dışa açık bir büyüme modeli öngören 24 Ocak kararlarını uygulamak ve askeri müdahaleye karşı Batı'nın desteğini kazanmak istemesi, Topluluk ile ilişkilerini iyileştirme çabasının diğer nedenleri olarak görülebilir. Bununla birlikte 12 Eylül 1980 tarihinde Türkiye'de anayasal rejimin askeri darbe ile kesintiye uğraması Topluluk ile Türkiye arasındaki ilişkilerde siyasal açıdan sorunlu bir dönemi başlatmıştır (Uysal, 2001: 140-153; Çayhan ve Ateşoğlu, 1996:101).

Milli Güvenlik Konseyi'nin bütün siyasi partileri kapatma kararına DİSK'in 52 yöneticisi için idam talebi ve Barış Derneği davası eklenince Avrupa Parlamentosu (AP), Komisyon ve Konsey'e Türkiye'de insan hakları ve demokratik özgürlükler sağlanana kadar, mali yardımın askıya alınmasını tavsiye etmiştir. Bundan sonra Türkiye AT ilişkilerinde siyasal karar ve beklentilerin ön plana çıktığı ve uzun süre devam eden yeni bir süreç başlamıştır. (Uysal, 2001: 140-153; Eralp, 1996:47; Çayhan ve Ateşoğlu, 1996:103).

3. Tam Üyelik Başvurusu ve Gümrük Birliği

Turgut Özal başkanlığındaki ANAP hükümeti 14 Nisan 1987'de Topluluğa tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Türkiye tam üyelik başvurusunu, Roma Antlaşması'nın "Her Avrupa Devleti Topluluğa üye olmayı talep edebilir" şeklinde başlayan 237. maddesi çerçevesinde yapmıştır (Uysal, 2001: 140-153).

Türkiye'nin başvurusunu değerlendiren 17 Aralık 1989 tarihli Komisyon raporunda azınlık hakları ve Kıbrıs konularındaki eleştiriler başvurunun reddinin siyasal dayanakları arasında ifade edilmiştir. Sonuç olarak, 5 Şubat 1990'da toplanan Bakanlar Konseyi Komisyon raporunu aynen kabul etmiştir

(Uysal, 2001: 140-153; Çayhan ve Ateşoğlu, 1996:104). Bu gelişmeler sonrasında Komisyon, Türkiye'nin Topluluktan tamamen uzaklaşmasını önlemek üzere ortaklık ilişkilerinin geliştirilmesi amacıyla yönelik bir işbirliği paketi hazırlamakla görevlendirilmiştir. Bu kapsamda, Ankara Anlaşması ile hedeflenen sınai mallarda Gümrük Birliği'nin 1995'e kadar gerçekleştirilmesine yönelik, Türkiye'nin tarım ürünleri ve tekstil ihracatının aşamalı olarak serbestleştirilmesi için görüşmeler yapılması öngörülmüştür. Gümrük Birliği Kararı'nın 1 Ocak 1996'dan itibaren yürürlüğe girmesi ile Ankara Anlaşması'nın son dönemi başlamıştır. 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı, Ankara Anlaşması'nda üzerinde anlaşılan Gümrük Birliği'nin işleyişine ilişkin hükümlerin ifade edildiği bir belgedir. I. Kısım "Malların Serbest Dolaşımı ve Ticaret Politikası" (md.2-23), II. Kısım "Tarım Ürünleri" (md.24-27), III. Kısım "Gümrük Hükümleri" (md.28-30), IV. Kısım ise "Yasaların Yakınlaştırılması" başlıklarını (md.31-51) taşımaktadır (Uysal, 2001: 140-153; Çayhan ve Ateşoğlu, 1996:132; Eralp, 1996:55).

Gümrük Birliği Kararı ile Türkiye tek yanlı olarak tam üyelerinkine yakın yükümlülükler üstlenirken, tam üye olmadan Gümrük Birliği'ne giren ilk ve tek ülkedir. Tam üyelerin kendi çıkarları doğrultusunda belirledikleri dış ticaret politikalarının (gümrük mevzuatı, üçüncü ülkelerle tercihli ticaret anlaşmaları, diğer anlaşma, karar ve ambargolar) oluşturulma sürecinde yer almamasına karşın Türkiye, bu politikalar sonucu AB tarafından alınan kararlara uymak zorundadır (Uysal, 2001: 140-153; Manisalı, 1998:44).

1990'ların başında serbest piyasa ekonomisine geçişin ardından 10 Merkez ve Doğu Avrupa ülkesinin, Birliğe üye olmak için başvurmaları ile AB'nin gündeminde genişleme ve derinleşme tartışmaları artmıştır. Bu süreçte AB'de düzenlenen çeşitli zirvelerde Türkiye ile ilgili çeşitli kararlar alınmıştır (Somuncuoğlu, 2002:41):

- Maastricht Zirvesi(9-10 Aralık 1991): Bu zirvede üyelik için üç şart öne çıkarılmıştır. Bunlardan ilki üyelik başvurusunda bulunan ülkenin Avrupalı olması, ikincisi demokratik rejime sahip olması, üçüncüsü de insan haklarına saygılı olmasıdır.

- Lizbon Zirvesi(25-27 Haziran 1992): Burada AT Konseyi Kıbrıs, Malta ve Türkiye'nin başvurularını değerlendirmiş, Türkiye'nin Ankara Anlaşması dolayısıyla tam üyelik hakkı olduğu vurgulanmış ama gereği yapılmamıştır.

- Kopenhag Zirvesi (21-22 Haziran 1993): Bu zirvede isteyen Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyelik için gerekli ekonomik ve siyasi şartları yerine getirdiği takdirde en kısa sürede tam üyeliğinin mümkün olduğu belirtilmiştir. Böylece Kopenhag Kriterleri doğmuş oldu. Türkiye ile işbirliğinin sadece Gümrük Birliğinin geliştirilmesi kapsamında tutulmasına karar verilmiştir.

- Cannes Zirvesi(26-27 Haziran 1995):İlk kez üye devletler dışında ülkelerin de davet edildiği bir zirve olmuştur. Türkiye ile ilgili sadece Gümrük Birliği'nin tamamlanması konusuna değinilmiştir.

- Dublin Zirvesi(13-14 Aralık 1996): Merkezi ve Doğu Avrupa ile Baltık ülkeleri, Kıbrıs ve Malta bu toplantıya da davet edilmişlerdir. İlk kez Ege sorunu gündeme getirilmiştir ve insan hakları standartlarının yükseltilmesine işaret edilmiştir. Türkiye'yle ilgili olarak insan hakları standartlarının yükseltilmesi konusu gündeme getirilmiştir.

- Lüksemburg Zirvesi(12-13 Aralık 1997): Zirve öncesinde Komisyon tarafından hazırlanan ve 16 Temmuz 1997'de dönemin Komisyon Başkanı Jacques Santer tarafından Avrupa Parlamentosu'na sunulan Gündem 2000 raporunda 3 temel konu ele alınmıştır. Bu konular, AB'nin yeni yüzyılda izleyeceği politikalar ve yapılması gereken reformlar; genişleme; ve 2000-2006 döneminde uygulanacak olan mali çerçevedir. Gündem 2000 kapsamında Birliğin bundan sonraki genişleme stratejisinin unsurları ve başvuran ülkelere ilişkin durum değerlendirmelerinin hangi kriterlere göre yapılacağı ana hatlarıyla ortaya konmuştur. Kopenhag kriterlerine uyum, bundan sonraki süreçte AB'ye üyeliğin temel koşulu olarak kabul edilmiştir (Bozkurt-Ozcan-Koktas, 2004:369-370; Çalış, 2006:331-360; DTM, 1999:246).

Avrupa Birliği'nin genişlemesi ile ilgili 12-13 Aralık 1997'deki Lüksemburg Zirvesi'nde alınan kararda Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Polonya, Slovenya ve Kıbrıs Rum Kesimi'nden oluşan birinci grupla üyelik görüşmelerinin Nisan 1998'de başlayacağı, Bulgaristan, Romanya, Letonya, Litvanya ve Slovakya'dan oluşan ikinci grupla ise katılım ortaklıkları çerçevesinde daha sıkı ekonomik ilişkiler kurulacağı ve bu ülkelerin üyelik görüşmeleri için bir süre daha beklemesi gerektiği ifade edilmiştir(Uysal, 2001: 140-153; Barchard, 1998:1). Başkanlık Bildirgesi'nin 31-36. Paragrafları Türkiye'ye ayrılmış ve Türkiye'nin tam üyelik için ehil olduğu ve diğer adaylarla aynı kriterlere göre değerlendirileceği vurgulanmıştır. Lüksemburg Zirvesi, Ankara Anlaşması'nın 28. maddesine atıfta bulunulması dolayısıyla da Türkiye-AB ilişkileri açısından önemlidir. Bu durum Türkiye-AB ilişkilerinin 1987'de yapılan tam üyelik başvurusu temelinde değil, 1964 yılında yürürlüğe giren Ankara Anlaşması temelinde yürüyeceğini gösteriyordu. Bununla birlikte Türkiye, AB'nin tutumunu ayrımcılık olarak yorumlamış ve Avrupa Konferanslarına katılmayı da reddetmiştir. Buna neden olan Zirve'de AB'nin Türkiye tarafından kabul edilmeyen ve sonuçta Anasol-D hükümetinin AB ile siyasi diyalogu askıya aldığı açıklamasına yol açan beklentilerin ifade edilmesidir. AB, insan hakları standartlarının yükseltilmesini, azınlıklara saygı ve azınlıkların korunmasını, Yunanistan'la olan sorunların Uluslararası

Adalet Divanı seçeneği de dahil olmak üzere çözülmesini, Kıbrıs'ta Birleşmiş Milletler kararları doğrultusunda bir siyasi çözüme varılmasını talep etmiştir (Uysal, 2001: 140-153; Baydarol:23). Bu zirvede Kopenhag Zirvesi kriterlerine uygunluk bütün katılım müzakerelerinin başlatılabilmesi için ön şart olarak kabul edilmiştir. Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Kıbrıs için tam üyelik süreci öngörülmüştür. Türkiye hariç adayların tamamının müzakere takvimi belli olmuştur (Somuncuoğlu, 2002:49).

Lüksemburg Zirvesi sonrası süreçte Komisyon, Konsey ve Parlamento'ya düzenli olarak rapor sunmaktadır. Türkiye'nin üyeliğe hazırlanma yönünde yaptığı ilerleme hakkındaki bu rapor, büyük ölçüde daha önceki raporlardaki aynı yapıyı takip etmektedir. Komisyon raporunda;

- Birlik ile Türkiye arasındaki ilişkiler kısaca tanımlanmakta;
- Üyelik için siyasi kriterler açısından Türkiye'deki durumu incelenmekte;
- Üyelik için ekonomik kriterler açısından Türkiye'nin durumu incelenmekte;
- Türkiye'nin üyelik yükümlülüklerini üstlenme kapasitesi gözden geçirilmektedir. (http://projeler.meb.gov.tr/pkm1/dokumanlar/duzenli_ilerleme_raporlari/2007ilerlemeraporu_tr_.pdf.)

Yine 15-16 Haziran 1998 tarihinde toplanan Cardiff Zirvesi'nde, Başkanlık Bildirgesi'nin 68. Paragrafı Türkiye'ye ayrılmıştır. Burada Türkiye için Avrupa Stratejisi'nin geliştirilmesi ve Topluluk müktesebatına Türkiye'nin uyum çalışmalarına devam etmesi çağrısı yapılmıştır (Bozkurt-Ozcan-Koktas, 2004:371).

Türkiye 22 Temmuz 1998 tarihinde "Türkiye ile AB Arasındaki İlişkilerin Geliştirilmesi için Strateji" başlıklı bir belgeyi Komisyon'a sunmuştur. Buna karşılık Komisyon'un 12 aday ülke için hazırladığı 4 Kasım 1998 tarihli ilk Düzenli Rapor'da Türkiye'ye de yer verilmiştir. Kopenhag kriterleri ekseninde değerlendirme yapan komisyonun bu raporu Türkiye'nin adaylığının bir anlamda onaylanması olarak değerlendirilmiştir. Nitekim raporun açıklanmasının ardından 11-12 Aralık 1998 tarihleri arasındaki Viyana Zirvesi'nde Türkiye'nin tam üyeliğe hazırlanması için Avrupa Stratejisi'nin ilerletilmesinin önemi vurgulanmıştır. 13 Ekim 1999'da açıklanan 2. Düzenli Rapor'da Türkiye'deki son gelişmeler yine Kopenhag kriterleri temelinde değerlendirilmiştir. Rapor'da siyasi kriterlere uyum konusunda en önemli engeller olarak insan hakları ve azınlıkların korunması konularındaki eksikler, işkencenin hâlâ yaygın oluşu ve ifade özgürlüğünün yetkili makamlarca devamlı olarak kısıtlanması ifade edilmektedir. Ekonomik kriter bakımından Türkiye'nin

daha avantajlı olduğu vurgulanırken Türkiye'nin bir piyasa ekonomisinin özelliklerinin pek çoğuna sahip olduğu, makroekonomik istikrarın sağlanması; hukuki ve yapısal reform programlarının uygulaması koşuluyla, ülkenin AB içindeki rekabet baskılarıyla ve piyasa güçleriyle başa çıkabileceği belirtilmektedir. (Avrupa Birliği El Kitabı, 1995:107; Somuncuoğlu, 2002:49-58)

10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi, Türkiye'nin tam üyeliğe adaylığını tescil ederek Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatmıştır. Burada Türkiye'nin diğer aday ülkeler ile eşit konumda olacağı açık ve kesin bir dille açıklanmıştır. Zirve Sonuç Bildirisi ayrıca, Türkiye'nin diğer aday ülkeler gibi katılım öncesi stratejisinden yararlanmasını ve Türkiye için de bir Katılım Ortaklığı Belgesinin hazırlanmasını öngörmektedir. Nitekim Türkiye için ilk Katılım Ortaklığı Belgesi 8 Mart 2001 tarihinde AB Konseyi tarafından onaylanmıştır. Türkiye'de ise Katılım Ortaklığı Belgesinde yer alan önceliklerin hayata geçirilmesine yönelik program ve takvimi içeren Ulusal Program hükümet tarafından onaylanarak 26 Mart 2001 tarihinde Komisyona sunulmuştur. Katılım Ortaklığı Belgesi ile Ulusal Program 2003 ve 2005 yıllarında gözden geçirilmiştir (T.C. Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2007).

4. Aralık 2002 Kopenhag Zirvesi ve Sonrasındaki Gelişmeler

Aralık 2002'de Kopenhag Zirvesi'nde, Aralık 2004'te yayınlanacak AB Komisyonu rapor ve tavsiyesine dayanarak Türkiye'nin Kopenhag kriterlerini yerine getirdiğine karar verildiği takdirde, katılım müzakerelerinin gecikmeksizin başlatılacağı kararlaştırılmıştır. 2002 Kopenhag Zirvesinde ayrıca, Türkiye'nin AB üyeliği yolunda desteklenmesine yönelik mevcut Katılım Stratejisinin güçlendirileceği açıklanmış, Komisyon, mevzuatın incelenmesi sürecini yoğunlaştırmaya davet edilmiş, yine AB ile Türkiye arasındaki Gümrük Birliğinin genişletileceği ve derinleştirileceği, Türkiye'ye yönelik katılım öncesi mali yardımın kayda değer ölçüde artırılacağı belirtilmiştir (<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-iliskileri.tr.mfa.>).

Türkiye 1999 Helsinki Zirvesi sonrasında AB yolunda önemli siyasi reformlar gerçekleştirmiş, insan hakları ve temel özgürlükler alanlarında hukuki ve idari reformlar yapmıştır. Bu alanda, başta Türk Ceza Kanunu olmak üzere ilgili tüm yasal düzenlemelerde yapılan değişikliklerle düşünce ve ifade özgürlüğünün sınırları AB standartlarına yakınlaştırılmıştır (Tezcan, 2002:147; T.C. Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2007).

Anayasanın 90. maddesinde yapılan değişiklikle temel hak ve özgürlüklerle ilgili uluslararası andlaşmaların ulusal mevzuatın üzerinde olduğu hükme bağlanmıştır. Ayrıca 2001 Ekim'inde gerçekleşen Anayasa değişiklikleri

ile düşünce ve ifade özgürlüğü, işkencenin önlenmesi, demokrasi, kişi hürriyeti ve güvenliği, haberleşme, yerleşme ve seyahat özgürlüğü, dernek kurma özgürlüğü ve kadın-erkek eşitliği alanlarında yeni hükümler gündeme gelmiştir. Yine 1 Ocak 2002’de yürürlüğe giren Yeni Türk Medeni kanununda da bu doğrultuda önemli hükümlere yer verilmiştir. Özellikle 2002 yılı Şubat ayından itibaren hayata geçirilen reformlarla Türkiye iki yıllık süre içinde sekiz uyum paketi ile 53 yasanın 218 maddesinde değişiklik yapmıştır.

AB Komisyonu, Aralık 2002 Kopenhag Zirve sonuçları uyarınca hazırladığı rapor ve tavsiyeyi 6 Ekim 2004 tarihinde açıklamış ve Türkiye’nin AB’ye üyeliğinin Birlik açısından yaratacağı olumlu ve olumsuz etkileri içeren bir “Etki Değerlendirmesi Çalışması” yayınlamıştır.

Komisyon’un raporunda, Türkiye’nin AB’ye uyum yönünde attığı adımlar kapsamlı biçimde değerlendirilmiş ve siyasi kriterlerin yeterli ölçüde karşılandığı belirtilerek Türkiye’yle müzakerelerin başlatılması tavsiye edilmiştir. Bununla birlikte; Komisyon, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ile hukukun üstünlüğü ilkelerinin ciddi ve sürekli bir biçimde ihlal edilmesi durumunda müzakerelerin askıya alınmasını önerebilecektir. Ayrıca müzakere sürecinde Konsey, mevzuat uyumu ve uygulamasının tatmin edici bir düzeyde olup olmadığını denetleyecek ve müzakere edilen her bir başlığın geçici olarak kapatılmasına ve gerektiğinde açılmasına ilişkin kriterleri belirleyecektir. Müzakere, ucu açık bir süreç olup, sonucunu önceden garanti etmek mümkün değildir (Ünal, 2005: 33-34; Tezcan, 2002:147).

“Etki Değerlendirmesi Çalışması” ise, Türkiye’nin AB’ye üyeliğinin AB’nin adalet ve içişleri, ekonomi, bütçe, iç pazar, tarım, ve balıkçılık alanlarında genel olarak Birliğe olumlu katkılarda bulunacağı ifade edilmiştir. Sonuçta Türkiye ve AB ilişkileri açısından önemli ve tarihi bir toplantı olan 17 Aralık 2004 tarihli Brüksel’deki AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi’nde, Türkiye ile üyelik müzakerelerinin 3 Ekim 2005 tarihinde başlatılması kararlaştırılmıştır. Zirve sonrasında AB Komisyonu, Müzakerelerin Çerçeve Belgesi (MÇB) ve Siyasi ve Kültürel Diyalog (Sivil Toplum Diyalogu) hakkında bildirim adı ile iki ana belgeyi hazırlamakla görevlendirilmiştir. Komisyon Türkiye ile AB üyesi ülkelerde karşılıklı önyargı ve bilgi eksikliğini gidermek amacıyla 29 Haziran 2005 tarihinde “Aday Ülkelerle AB arasında Sivil Toplum Diyalogu” Bildirimi’ni yayınlamıştır. Sivil Toplum Diyalogunun amacı Türkiye ile AB üyesi ülkelerde daha çok hükümet dışı örgütler, üniversiteler ve medya kuruluşları aracılığıyla işbirliği imkânlarının geliştirilmesi ve Türkiye’nin topluluk programlarından artan ölçüde yararlanmasıdır (http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/NegotiatingFrameowrk/Negotiating_Frameowrk_Full.pdf.)

Müzakere Çerçeve Belgesi, AB Dışişleri Bakanları tarafından 3 Ekim 2005 tarihinde onaylanarak Türkiye ile katılım müzakerelerinin başlatılması kararı alınmıştır. 12 Haziran 2006 tarihli Hükümetlerarası Konferansta ise ilk müzakere faslı olan “Bilim ve Araştırma” başlığında fiili müzakereler açılıp kapanmıştır (<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-iliskileri.tr.mfa.>).

AB Komisyonu 29 Kasım 2006 tarihli kararında Türkiye'nin Ankara Anlaşmasına Ek Protokolü tam olarak uygulamaya koymadığını ifade ederek, Komisyonun Türkiye'nin yükümlülükleri yerine getirdiğini teyit etmesine kadar, Hükümetlerarası Konferansa Türkiye'nin Kıbrıs Cumhuriyetine yönelik kısıtlamalarıyla ilgili politika alanlarını kapsayan fasıllarda (toplam sekiz fasıl- “Malların Serbest Dolaşımı”, “İş Kurma Hakkı ve Hizmet Sunumu Serbestisi”, “Mali Hizmetler”, “Tarım ve Kırsal Kalkınma”, “Balıkçılık”, “Ulaştırma Politikası”, “Gümrük Birliği” ve “Dış İlişkiler”) müzakereleri açmamasını ve Türkiye'nin Ek Protokolle ilgili yükümlülüklerini tam olarak yerine getirdiğini teyit etmeden hiçbir fasılın geçici olarak kapatılmamasını önermiştir. Komisyonun önerisi, 14-15 Aralık 2006 tarihli AB Hükümet ve Devlet Başkanları Zirvesi'nde onaylanmıştır. Bununla birlikte Almanya'nın Dönem Başkanlığını üstlenmesiyle birlikte Ocak 2007 sonrası katılım müzakereleri yeniden hız kazanmış ve 29 Mart 2007 tarihli Hükümetlerarası Konferans'ta “Sanayi ve İşletme Politikası” faslında müzakereler açılmıştır. Yine Portekiz'in Dönem Başkanlığı sırasında 19 Aralık 2007 tarihinde düzenlenen Hükümetlerarası Konferansta Trans-Avrupa Ağları ile Tüketici ve Sağlığın Korunması fasıllarında da müzakerelere başlanmıştır. 2008 ilerleme raporunda Türkiye'nin toplam 8 fasılda müzakereleri yürüttüğü kaydedilmektedir. 30 Haziran 2009 tarihinde Brüksel'de gerçekleşen hükümetlerarası konferansta Türkiye vergilendirme faslını müzakerelere açmıştır. Sonuç olarak Türkiye, 2005 yılı Ekim ayından itibaren devam eden müzakere sürecinde 35 başlıktan toplam 11'ini müzakerelere açmıştır. İşletme ve Sanayi Politikası, İstatistik, Mali Kontrol, Trans-Avrupa Şebekeleri, Tüketicinin ve Sağlığın Korunması, Fikri Mülkiyet Hukuku, Şirketler Hukuku, Bilgi Toplumu ve Medya, Sermayenin Serbest Dolaşımı ve Vergilendirme başlıklarındaki toplam 10 fasılda müzakereler devam ederken Bilim ve Araştırma faslında müzakereler geçici olarak kapatılmıştır (<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-iliskileri.tr.mfa.>; Çalış, 2006:473).

Sonuç

Avrupa Birliği ile Türkiye ilişkilerinin temel metni olan Ankara Anlaşması'nın imzalandığı 1963'ten bu yana dünya siyasi ve ekonomik konjonktüründe önemli değişimler ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve eski Doğu Bloku ülkelerinin serbest piyasa ekonomisine geçişi ve izleyen süreçte 10 Merkez ve Doğu Avrupa ülkesinin AB üyesi olması gibi beklenmedik gelişmeler, Türkiye-AB ilişkilerini derinden etkilemiştir.

Tarihi süreç içinde inişli çıkışlı bir seyir izleyen Türkiye-AB ilişkileri özellikle 2002 sonrası ivme kazanmıştır. Kopenhag kriterleri çerçevesinde gerçekleştirilen önemli reformlarla, özellikle fiili müzakerelerin başladığı Ekim 2005 sonrası Türkiye-AB ilişkileri daha somut bir takvime bağlanmıştır. 1 Temmuz 2009 itibarı ile İsveç resmi olarak AB dönem başkanlığını üstlenmiştir. Genişlemenin AB içerisindeki önde gelen temsilcilerinden olan İsveç'in, Türkiye'ye açıktan destek verdiği bilinmektedir. İsveç, müzakerelerin başlamasına 'evet' dedikleri halde bazı başlıkları bloke eden ülkelerin tutumlarını ise çelişki olarak değerlendirmektedir. Nitekim İsveç'in Avrupa İşlerinden Sorumlu Bakanı Cecilia Malmström, Ankara ile diyaloglarının çok iyi olduğunu belirterek, müzakerelerin sürdürülmesinin önemine değinmiş ve Türkiye ile Çevre başlığında müzakereleri başlatmayı planladıklarını ifade etmiştir. Bugüne kadar 11 başlığı açan Türkiye açısından, siyasi konular dışında AB üyeliği açısından ağırlıklı konu olarak görülen Çevre başlığının açılması önem taşımaktadır (Star Gazetesi, 4 Eylül 2009).

Bununla birlikte AB ile katılım müzakereleri sonrası Türkiye'nin komşuları arasında saygınlığı artmış, dış politikada global ve bölgesel ölçekteki sorunların çözümünde daha etkin bir çaba içine girmiştir. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Başbakan R. Tayyip Erdoğan tarafından teşvik edilen bölge barışının desteklenmesi için "sıfır problem" politikası özellikle Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile özdeşleştirilmekte ve "azami işbirliği" yoluyla iç sorunların kaynağı olarak yabancı düşman veya günah keçisi aramak yönündeki eski dış politika yaklaşımı tersine döndürülmeye çalışılmaktadır. Suriye ile İsrail arasındaki aracılığın yanısıra Türkiye, Pakistan ve Afganistan ile üçlü bir süreci desteklemiş, 2008'de Lübnan'daki Cumhurbaşkanlığı seçimi krizini çözmeye yardım etmiş, Rusya'nın 2008'de Gürcistan'ı işgali sonrası tüm tarafların iletişim kurabilmesi için bir çerçeve oluşturmak amacıyla Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu girişimini başlatmıştır. Türkiye, AB'nin Balkanlar'daki, NATO'nun ise Afganistan'daki misyonlarına askeri ve komuta düzeyinde katkıda bulunarak da bölgesel barışı oluşturma sürecine önemli katkılar yapmıştır. Bu alanda ayrıca Körfez İşbirliği Teşkilatı'na ve Afrika Birliği'ne gözlemci olmuş ve İslam Ülkeleri Teşkilatı'nda yapılan ilk demokratik seçimde 57 üyeli bu örgütün başkanlığına seçilmiştir. Türkiye dış politikadaki başarısını, en son 151 ülkenin 2009-2010 dönemi Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Geçici Üyeliği için Türkiye'ye oy vermesiyle taçlandırmıştır.

Türkiye-AB ilişkileri açısından Ocak 2010'da İsveç'ten bayrağı devralacak olan İspanya'nın da Türkiye'ye ilişkin olumlu tavrı dikkate alındığında önümüzdeki bir yıllık süreç zorluklardan çok, işbirliği ve karşılıklı kazanımların vurgulandığı verimli bir döneme işaret etmektedir. Bununla birlikte AB- Tür-

kiye ilişkilerinde asıl belirleyici olan, Türkiye'nin AB sürecine daha sıkı sarılıp somut adımlar atması; AB'nin de "ahde vefa" prensibine gereken önemi vererek müzakere sürecini objektif ve hakkaniyete uygun esaslar üzerinde yürütmesi olacaktır (Kutlay, 2009: <http://www.usakgundem.com>).

KAYNAKÇA

- Arsava, Ayşe Füsün, (1998), **Avrupa Toplulukları Hukuku ve Bu Hukukun Ulusal Alanda Uygulanmasından Doğan Sorunlar**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Avrupa Birliği El Kitabı**, (1995), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara.
- Avrupa Birliği Uyum Yasa Paketleri**, (2007), T.C: Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Ankara.
- Borchardt, Klaus-Dieter, (1995), **Topluluk Hukukunun ABC'si**, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği.
- Bozkurt Enver-Ozcan, M.-Köktaş, A., (2004), **Avrupa Birliği Hukuku**, Asil Yay. Ankara.
- Bozkurt, V. (1992). **Türkiye ve Avrupa Topluluğu**, Ağaç Yay., İstanbul.
- Çalış, Şaban N., (2006), **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Çayhan, E. ve Ateşoğlu Güney, N. (1996), **Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları: NATO-AB-Türkiye**, Afa Yayıncılık ve Tüses Vakfı, İstanbul.
- Eralp, A. (1996). "Değişen Savaş-Sonrası Uluslararası Sistemde Türkiye ve Avrupa Topluluğu", Balkır, C. ve Williams, A.M. (der.) **Türkiye ve Avrupa İlişkileri**, Sarmal Yay., İstanbul.
- Gönlübol, Mehmet-Kürkçüoğlu Ömer, (Mart 1985), "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", **AAMD**, I(2), 462.
http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/NegotiatingFrameowrk/Negotiating_Frameowrk_Full.pdf
<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-iliskileri.tr.mfa>.
- Karakaş, Ayşe Işıl, **Avrupa Topluluğu Hukuk Düzeni ve Ulus Devlet Egemenliği**, İstanbul, Der Yayınları, 1993
- Karlık, Rıdvan (1996), **Avrupa Birliği ve Türkiye**, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, İstanbul.
- Kutlay, Mustafa,(30 Haziran 2009), "İsveç'in AB Dönem Başkanlığı ve Türkiye İçin Önemi", <http://www.usakgundem.com>.
- Kürkçüoğlu, Ömer Kürkçüoğlu,(1978), "Türk Demokrasininin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenler (1946'dan bu yana)" **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, 33(1-4).
- Manisalı, Erol (1998). **Türkiye Avrupa İlişkileri**, Çağdaş Yay., İstanbul.
- Oran, Baskın (ed), (2006), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980**, İletişim Yayınları: İstanbul, 2006.
- Somuncuoğlu, Sadi, (2002), **Avrupa Birliği: Bitmeyen Yol**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Tezcan, Ercüment, (2002), **Avrupa Birliği Hukuku'nda Birey**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Star Gazetesi**, 4 Eylül 2009.
- Türkiye'de Siyasi Reform Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler**, (2007), T.C: Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Ankara.
- Uysal, Ceren (2001), "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler", 140-153, www.akdeniz.edu.tr/iibf/dergi/Sayi01/Uysal.pdf.
- Ünal, Şeref (2007), **Avrupa Birliği Hukukuna Giriş**, Yetkin Yay., Ankara.